

ACC. N:R M. 15410:1-37

Landskap: Halland Upptecknare: Ivan Johansson, Värbaska
Härad: Viske Berättare: " " "
Socken: Vävö Berättarens yrke: trädgårdsm.
Uppteckningsår: 1961 Född år 1905 i Vävö

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Kvarnar och kvarndrift. s. 1-37

(foton å sid. 25-36.)
mg. saknas.

LUF 99

9/1-62

Kvarnar och kvarndriftLUF 99Kvarnarnas utseende och konstruktion.
Förändringar.

År 1961 finnes i Värö följande
kvarnar:

Bacha: 2 st. Valskvarnar

1 " Väderkvarn med ringar

1 " " utan ringar,
inredt till sommarestuga.

Trällstorp: 1 " Väderkvarn, utan ringar

Lahall: 1 " " " "

Norvåra: 1 " " " "

Bua: 2 " Väderkvarnar, den ena med
den andra utan ringar.

Sunvära: 2 st. väderkvarnar, den ena
 med 1 ving, den andra utan vingar
 Vendelsö: 1 " väderkvarn, utan vingar.

Valskvarnarna uppfördes på 1940-
 talet, väderkvarnarna under tiden 1800 till
 1890. Samtliga väderkvarnar är av kol-
 ländskt bygg.

Endast valsvarnarna är nu-
 mera i bruk. Drivas med el-kraft.

Tullkvarnarna installerades rå-
 sje-motorer på 1910 och 1920-talen. Utbyttes
 mot el-kraft på 1930-40-talen. Tullkvar-
 nar fanns i Backa 2 st., 1 i Trällstorp,
 1 i Norrvåra och 1 i Sunvära.

El-kraften var kändigare än sköts-
 eln av en råsjemotor. Genom införande
 av motordrift blev man oberoende av vinden.

Under 1700- och 1800-talen voro
strömkvarnar allmänna i Värö och
varje liten bäck utnyttades och användes
som drivkraft för dylika kvarnar. Endast
inom Sunvära by fanns vid laga skiftet
i denna by 1836 tio strömkvarnar.

Där en liten bäck gick fram över
sänka ängsmarker och sedan förhållit
utför en backslänt av större eller mindre
bredd utnyttades man strömkvarnar.
Ängsmarken tämdes upp genom anlägg-
ning av en kraftig jordvall, ibland
2 meter hög och med en bredd från 3
till 4 meter. Vallar var i regel på in-
sidan täckt med ett lager av flata sten-
hällar för att jordmassan inte skulle
spolas bort. Under hösten, vintern och för-
våren fylldes dammen av regnvatten eller

av vatten från snösmältning. Vid så-
dana tillfällen voro bönderna i stort
sysselsatta med att hålla skvattendammarna
isfästa för att få malt sin säd.

De utpräglade ångsmarkerna
användes under sommarhalvåret som
betesmarker. En förordning stadgade
därför att kvattendammarna skulle töm-
mas på sitt vattenförråd den 1 april och
sedan fick de ej fyllas på nytt förrän den
1 oktober. Dessa kvattendamm kunde här
och var omfatta en areal på upp till
10 tunnland eller mer. På vintern ut-
gjorde dammarna ytterliga skridsko-
banor för trakten ungdom, som även
besagnade sig av dessa isar för att
åka på skridsko eller "slå kana".

Flur de först utförda väderkvar-
narna i Värö på 1770-talet sågs ut är
ej kända. Den äldsta bevarade väderkvarnen
i Värö, Soneas kvarn i Bua, är byggd
av trästen år 1800. Tidigare fanns en vä-
derkvarn av trä på Rahall, byggd på 1770-
talet. En liknande kvarn fanns även i Sun-
våra. Båda dessa kvarnar revs i början
på 1800-talet. Förmodligen ägnade man
dessa första väderkvarnar alltför dålig
passning och vård, då man saknade
erfarenhet av denna nya typ av kvar-
nar.

De äldsta hättorna på holländarna
sågs sannolunda ut för mot nu. Den
var antingen sex eller åtta kantig. Den
krugolformade hättan blev populär och
outbytt i början av 1900-talet och många

Kvarnar försågs fram till 1920 med denna nya typ av kvarnhuv. Den visade sig dock snart vara mindre hållbar än vad fallet var med den äldre formen, men då var det för sent för kvarnägaren att ångra utbytet. Man bytte ut de gamla hjörorna mot de kupolformade därför att man ansåg de senare vara vackrare och mer tilltalande för ögat. Kvarnbyggaren Johan Berndt Johansson, född i Tärö 1882, död 1957, utförde de flesta av de nya kupolkonstruktionerna i denna trakt.

Täckerkvarnarna i Tärö sakna omgäringar med undantag för de två kvarnarna i Sunvära som ha altaner av gråsten. Stenaltanerna i Sunvära byggdes för Åttehögens kvarn 1877-78 och för Sunvära fullkvarn 1893.

Ljölva kvarnbyggnaden var i Tärö
uppford antingen av grästen eller av
gran och fur. Tingar alltid av gran, var
lättare än fur och passade därför bäst
för ändamålet. Kvarnmaskineriet till-
verkades av olika träslag, såsom ek, björk,
fur, gran, otel, vitbok och äppelträ. Till
kruddar i kronhjul, stichhjul och skjarn-
hjul använde man helst otel, bok eller
dansk vitbok. Till lyktorna kunde man
även använda äppelträ. Till kruzarna er-
fordrades nämligen ett träslag av tillräck-
lig hållfasthet, seghet och hårdhetsgrad
för att hålla vid de kraftiga gräphest-
ningarna som kvarnmaskineriet ofta var
utsatt för under vindens rycksfulla fram-
fart.

Thvarningar av järn har inte före-

kommit i Värö.

Om vingarna kunde gå med sols eller motsols behödde gå hur kvarnen var konstruerad. En dubbelvälad kvarn gick i regel alltid med sols, en enkelvälad ofta motsols. Både typerna förekom i Värö. Iven utbyggningen av mjälrämnorna (refflorna) på kvarnstenen kunde bestämma vingarnas gång. Vid beställning av kvarnstenar måste man därför lämna utgift om hur refflorna skulle utföras.

Kvarnvingarna justerades varje vår eller sommar med träkilor i vinghålen i axeln. Denna justering var en tringande nödvändighet, då vingarna under den hårda gräpströmning som de var utsatta för under hösten och vintern alltid lossnade i värtorken och därför åter måste

Kilans fast. Trilarna i skeln hamrades
ordentligt fast och säkrades med fastspri-
nade träblossar.

Olitna signaler med ringarna före-
kom inte i Järv.

Kvarnägarna Nils Johan Nilsson
och Blom August Zachrisson i Backa var
först med att förel sina kvarnar med
självreglering. Nilsson försåg även sina
kvarnar med en vindros, som drejade
kvarnen i vind. Dessa anordningar ut-
fördes år 1919. Övriga kvarnar drejades i
vind med ställverk, här på orten
kallade för "vrieverk" eller "svans".

Trä- och treblossseglen är äldst.
Balanssegel (byggelsegel) kom först i bruk
på 1920- och 1930-talen.

Vingaklarna i Värö är tillverkade av ek samt skodda med järn. Drejkransen har ibland varit skodd med järn, gick då lättare att dreja kvarnen i vind än när kransen var oskodd. På kvarnen i Sunvära var drejkransen skodd under tiden 1893-1920. Därefter övergick man till träbana.

Vid fullkvarnen i Sunvära infördes siktk och rensverk i början av 1900-talet av mjölnaren Oddick Berntsson. Flaxkross på 1920-talet. Vid kvarnen i Backa fanns även triör på 1930-talet. En del av dessa maskiner kom ur bruk i och med att driften av väderkvarnarna lades ned på 1940-talet. Triör och kross överfördes dock till vals-kvarnarna.

Fullkvarnen i Sunvära inrymde bottenvåning samt två loft. I bottenvåningen fanns

rensverk, säckmatta, kvarnlykta samt lager av maldsäckar. En grov järnlänk var fastad på en särskild stiel i kvarnhösten för att hissa upp maldsäckarna till loft 2.

Loft 1: Här stod togsiktet och finsiktet samt mjölrännan från grötkvarnen. Det färdigmalda mjölet fylldes här i sina säckar. Här fanns även en mjölvåg med viktter. I kvarnlangan på en liten hylla.

Loft 2: 3-par stenor inbyggda i sina ringkar, liten trappa att gå upp för karett när mjölnaren tönde maldsäckarna i respektive skruv. Denna trappa var alltså flyttbar. Några slita block (fajor) som användes när kvarnstenarna skulle lyftas upp för att hackas (dängas). Järnspekt, härring (grov träklor) och "suggor" (träkilor) tillbehör som även behövdes när sten-

arna lyftes upp. Tårn med kvarnsörja
samt ett stycke talg för kuggar och drej-
bana.

Kvarnbyggare:

Johan Bernt Gustavsson,
född 1833, död 1915, och hans bröder Johannes
och Anders var under 1800-talet fram-
stående och skickliga kvarnbyggare. Anders
var dessutom en duktig smed, som på sin
sid utförde kvarnsmedet i Värö. Bröderna
var födda i Backa by i Värö.

Deras efterträdare blev under början
av 1900-talet bröderna Johan August Johansson,
född 1871 i Lunnåra, Värö, och Johan Bernt
Johansson, född 1882. Bådas som ortens
skickligaste kvarnbyggare. Lina mitt och
uträkningar behöll de som sin egen hem-
lighet och ingenting är antecknat härom.

Moderniseringar av kvarndriften infördes i början av 1900-talet av mjölnaren Pärnick Berntsson i Sunvära samt kvarnägarna i Backa, Nils Johan Nilsson och Olof August Zachrisson.

Byare och organisation

De flesta av kvarnarna i Tärnö var i enskild ägo. Några skvattkvarnar brukades gemensamt av två eller flera gårdar. De första väderkvarnarna i Eskull och Sunvära ägdes av respektive fyra och tre gårdar. Kostnaden för kvarnens uppbyggnad och framtida reparation och underhåll delades lika av de olika delägarna. Torpare och husmän var aldrig med i dessa kvarnlag. Bönderna skötte själva sina kvarnar eller någon betrodd dräng som var inställd på gården. Endast vid

tullkvarnarna hade man någon särskild
mjölnare tidvis anställd.

Om en stvaltkvarn ägdes och bru-
kades av två eller flera bönder gällde för-
modligen samma bestämmelser om under-
håll och nyttjanderätt som senare föreskrevs
syssäende väderkvarnar. Vid genomförandet
av laga skiftet så "önskade byamännen
få behålla kvarnar och kvarnställen så
d. v. s. de i öfrigt var lagligen tillkomna
och inte var till hinder för genomförande
av skiftet" heter det i ett sammanträdes-
protokoll från laga skiftet i Lunnåra by
år 1836-1838. Vid skiftet blev det lit-
vel process med en del kvarnägare i Backa
by, som utnyttjade ett större område sank-
mark i Lunnåra som kvarndamm.
Av häradsrätten åstönades de dock att flytta

Sina skvaltkvarnar till en annan plats.
Efter genomförandet av skiftet blev
de gamla kvarndammarna uppodlade och
utgöra nu en värdefull och riktbärande
odlingsmark.

Betalning. Full. Mjölarens ställning

Vid kvarnarna i Tärö erlades full
som betalning för malningen tills fram
gå 1920-talet, då man övergick till kon-
fontbetalning. Denna senare princip gäller
alljämb. Under perioder då det var smagt
med spannmålsförråden hos bönderna önskade
dock kunderna få betala för malden. Före-
kom under tiden 1900-1920.

Under den tid full erlades hade
mjölnaren rätt till ett fulla 8 skannor

(20 liter) för varje tunnna säd som förmaldes. Skruven var på insidan märkt i 8 olika höjdlägen, som angav hur många kornor säd mjölnaren hade att laga som tull på ifylld säck.

Den säd som kvarnägaren på så sätt erhöll som lön för kvarndriften använde han dels som foder och dels till försäljning. Mjöl till försäljning tillhålls i kvarnen. Fodersäden förmaldes till svinfoder. Mjölnaren födde alltid upp en hel del sin till avsalu. Något bageri jämsides med kvarndriften förekom däremot inte här i Värö.

Färdigt bröd började man köpa vid mitten av 1930-talet. Dock ej för att täcka hela behovet av bröd utan man bakade huvudparten själv.

17

Njöltnaren betraktades som en god och nyttig samhällsmedborgare. Yrket gick öftast från far till son. En njöltnare fick även kommunala uppdrag. Unge pojkar från småbruk och forystugor som hade lust att bli njöltnare kunde lära yrket som medhjälpare vid någon kvarn. Många drängpojkar lärde yrket under tiden de hade tjänst på någon större bondgård, som innehade egen husbehovskvarn.

En god njöltnare borde framförallt vara rättvis, tillmötesgående och helst bjuda de större kunderna på en sup. En outlyckt njöltnare behöll alltid sina kunder och förvärvade även nya.

Malningen

Förkoring av säden innan den överfördes till kvarnen har förekommit i vissa fall, under äldre tid var det ganska vanligt. Brödsäden förkordes då omkring i en s. k. kölna eller i bakugnen.

Flode man läng väg från gården och bort till kvarnen kröde man säckarna dit på en vagn. Vid mald i en fullkvarn hade varje gårdsägare en särskild stämpel med ägarens initialer avtryckt på säckarna. Saknades dylikt stämpel ritade mjölnaren med en penna på säckarna så han sedan visste vem de tillhörde. En säck kare väjde omkring 70-80 kilo och en säck råg 120 kilo.

Vid framtransport till kvarnen tog mjölnaren emot kunden och bar in säckarna i kvarnen, där de lagrades upp.

i den nedersta våningen. Sedan reusverk
kom till i början av 1900-talet gick alltid
vetet först genom reusen innan det tran-
sporterades upp till skruven. Vete till
finsikt maldes 8 till 10 gånger, till
toppsikt 3 gånger. Råg till toppsikt 3 gånger,
till samsikt 1 gång. I det senare fallet sål-
lades mjölet i hemmen innan det an-
vändes till grötkokning och bakning.
Fodersid maldes i regel blott en gång. Anstrade
man grövre eller finare mjöl ändrade man
blott på trycket emellan stenarna. Tvorn
gick lättast att mala, därnäst råg, me-
dan havren gick tyngst.

Det färdigmalda mjölet förvarades
mestadels i andra våningen, men även
i den första om plats fanns ledig.

Mjölringen försökte man ha kvar

under en lång tid. 10 till 12 kilo mjöl
fanns i denna ring. Vid hackning av
stenarna tog man väl tillvara detta
mjöl, som sedan åter lades tillbaka på
sin plats.

Om man malde brödsäd och foder-
äd på samma kvarn (stenar) malde
man den först ren med lite råg till foder
innan man fyllde skruven med bröd-
säden.

Bönderna ville alltid ha tillbaka
mald av sin egen säd, detta gällde alla
sorter. Det var även ett av skälen till att
alla mälsäckar vore märkta med stämp-
el eller prita. I fall mjölnaren lät kvarnen
stå still om det blåste god malerind blev
han dåligt omtyckt av sina kunder. Varje
fjändligt tillfälle, dag eller natt, måste han

därför noja sig vara på så länge mjöl-
naren var beroende av den nyckfulla
vinden för utöandet av sitt hårda
och påfrestande yrke.

En väderkvarn fick alltid strötas
med omsorg och försiktighet. Den fordrade
en noggrann passning. Efter en hackning
av stenarna fick man prova sig fram
och finna ut att stenarna hade en jämn
och lätt gång. En bra kvarn borde gå lätt
och förmåla mycket sed i timmen.

Flärda bestvinder kunde istadkom-
ma stora skador på en väderkvarn. Slå
av kuggar i maskineriet, bryta av vingar
eller brasa sönder segel. Trots kvarnen i
bakvind kunde såväl vingar som häffa
kastas ner på marken.

Vid kvarnarna i Värö förekom
ingen övernattning i kvarnen.

Foltstro, sägner och händelser

I de gamla stovt-kvarnarna var det
brukligt att rita kors eller femuddiga
stjärnor på kvarndörren eller på bjälkar
och plank. inne i kvarnhuset. Genom
dessa magiska tecken trodde man sig
ha ett gott skydd mot trolltyg av olika
slag.

Man borde ej mala på söndagar
eller i åskväder.

Vid färd till en kvarn borde man
helst lägga säckarna på vagnen med
snavel mot vänster. Kvarnkararen kunde
så lätt se till att ingen bindde på säckarna

lossnade och såden rann ut. Det sådes
även: om man möter en rackare kan
man lätt bli fränstulen en mjölsäck i-
fall man lagt snaren på säckerna mot
höger sida av vagnen.

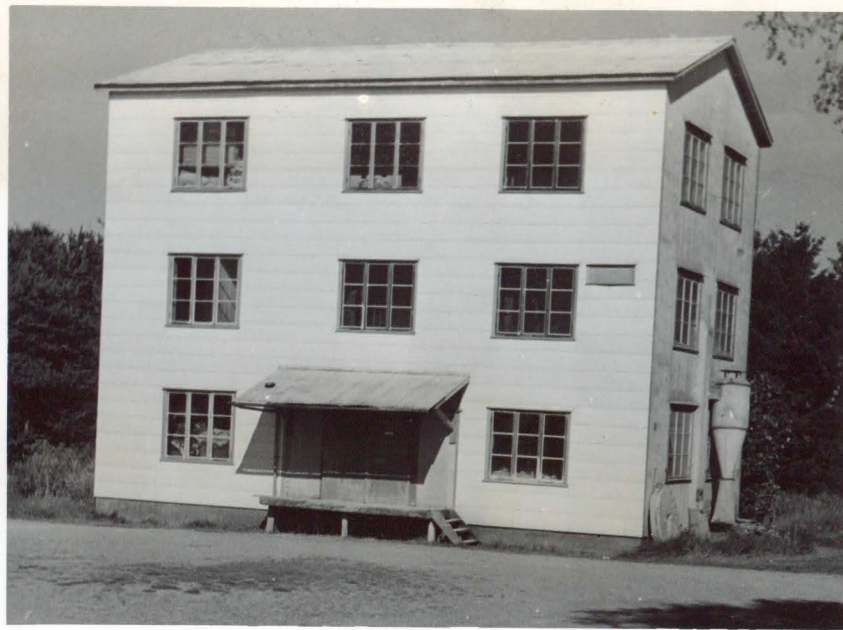
I början på 1890-talet inträffade
en olycka vid kvarnen på Åttehögen.
En kolmörk vinterkväll kom en järd-
farerhandlare till denna plats och bad om
nattlogi, vilket beviljades honom. Tidigt
på morgonen medan det ännu var
mörkt lämnade han gården och tog vägen
förbi kvarnen. Härvid bar det sig inte
bättre till än han rådde komma för
nära vingarna och fick ett våldsamt
slag i huvudet, som omedelbart ändade
hans liv. Fjerdingsmannen blev genast

underrättad om vad som hänt och han
kom till platsen och höll förhör. Härvid
bronzick att en ren olycksbändelse förelåg
och att det skeddade inte behövde dragas
in för domstol.

Vid en av väderkvarnarna i Backa
arbetade under en kortare tid i slutet på 1800-
talet en mjölnare vid namn Bron och hans
hustru Kristina. De hade kommit hit söder-
ifrån. Familjen var fattig och hade stora svårig-
heter med att försörja sig. Butalen tullmätt
blev därför fler än vad bestämmelserna tillät.
En bonde uttryckte därför sitt missnöje vid
ett besök vid kvarnen över att säckarna var
för hårt tullade: Ja, undra på det, svarade
mjölnaren. Först tullar jag, sedan tullar
kärvingen och sist tulla glustarna
(barnen).

ACC. N:R M.15410:25.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND



Värö vals kvarn, Backa nr 8.
Kvarnbyggnaden uppförd 1943. Tidigare fanns
på platsen en väderkvarn, byggd 1888.

Foto: Ivar Johansson 1961



Kvarnen på Flara-
 kullen i Backa fjäls
 är 1919 en ny hättu
 av kupolform, vind-
 ros och självreglering.

Bältmotor in-
 stallerades 1913, el-
 kraft 1940.

Kvarndriften i den-
 na byggnad upphörde
 år 1947 och den gam-
 la väderkvarnen er-

sattes då med en modernt utrustad och tids-
 enlig valsekvarn. Foto: Ivar Johansson 1961

ACC. N:R M. 15410: 27.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND



Väderkvarn på Flara-
kullen i Backa, Värö. ersattes med en modern
nyuppförd vals-kvarn.
Byggt 1871. Var i bruk
till år 1947, då den Foto: Ivar Johansson 1961

ACC. N:R M. 15410:28.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND



Foto:
Ivar
Johansson
1961

Bläggja - kvarnen å Backa nr 16 i Värö.
Kvarnen var först uppförd i Bualed, Ås socken,
Västke härad, år 1872. Flyttades till Backa i Värö
1917. Användes nu som sommarbostad.

ACC. N:R M. 15410: 29.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND



Kvarnen har ej varit
i bruk sedan i början
av 1940-talet. Är nu
avsedd att omändras
till sommarbostad.

Väderkvarn på Tällinnehögen i Bällstorp,
Värö. Byggt 1879. Foto: Ivar Johansson 1961.

ACC. N:R M. 15410:30.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND



Flusbehovskvarn.

*Väderkvarn på Kåhall i Värö. Byggt år 1825.
Restaurerad 1951. Foto: Ivar Johansson 1961*



Fullkvarn. Kvarn-
drift jämsides med
lantbruk. Anställd
mjölnare. Driften
av kvarnen upphörde
1960.

Foto: Ivar Johansson
1961

Norwära kvarn, Värö. Kvarnen uppförd
1872 av hemmansägaren Erik Johansson, Norwära
nr 10.

ACC. N:R M. 15410:32.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND



Foto: Ivar Johansson
1961

Gården Tävares kvarn i Bua, Särö. Kvarn-
huset murat av gråsten. Byggt år 1868.

ACC. N:R M. 15410:33.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND



Kvarnmaskine-
riet förstört genom
ett isbredsfall på
1940-talet.

Gården Smeas Kvarn, Bua nr 18. Kvar-
nen byggd år 1800. Foto: Ivar Johansson 1961

ACC. N:R M. 15410:34.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND



Smeas
kvarn
Bua

För att söka hålla kvarnen ren från
rättor och möss uppbyggs man ett särskilt hål
i kvarndörren, varigenom kattorna kunde
springa ut och in. Foto: Ivar Johansson, 1961



Sunnwära väderkvarn.
Byggt först av trästen
år 1866. Ombyggt 1893.
Ny hätta av kugul-
form 1920.

Driften upphörde
1949.

Kvarnen inköptes
1953 av Värö hem-
byggsförening och
inreddes till ett kvarn-

museum för orten.

Foto: Sver Johansson 1961

ACC. N:R M. 15410:36.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND



Åttehögens väderkvarn, Sunnåra nr 9, Värö.
Kvarnen uppförd 1878 som husbehovskvarn
för de två gårdarna på nr 9 Sunnåra.
Driften av kvarnen lades ned i början på
1940-talet. Foto: Ivar Johansson 1961.

Väderkvarnen på Vendelsö är utförd
1876. Den är av samma typ och material
som de båda kvarnarna i Bua. Var i brukt
till slutet av 1940-talet. Saknar ringar.
Foto från 1961 finnes ej på denna kvarn.